

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК В РУСКАТА ЛИНГВИСТИКА ОТ ХХІ ВЕК: ТИПОЛОГИЧЕСКИ И СИНТАКТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Елена Ю. Иванова (Санкт-Петербург)

Ключови думи: български език, типология, типологически изследвания, граматика, синтаксис.

Keywords: Bulgarian language, typology, typological studies, grammar, syntax.

Българският език представлява интересен обект за типологични изследвания. От една страна, той е генетически славянски, а от друга, в него има добре изразени морфосинтактични балканизми и редица други специфични и типологически важни значения и форми.¹ В началото на ХХІ век в Русия се наблюдава повишен интерес към българския език от страна на типолозите. Тази смяна на научния интерес би могла да се формулира по следния начин: докато балканистите и славистите запазват традиционното внимание към балканските черти на българския език, нараства вниманието на езиковедите към неговите общотипологични особености, откриващи възможностите на езика като такъв.

Тук не може да се отмине и фактът, че повишеното внимание към българския език в Русия до голяма степен е обусловено от появата на редица рускоезични и англоезични трудове по българистика, които дават възможност на широката лингвистична общественост да използва и българския езиков материал за своите изследвания. Тук бих посочила като пример приноса на Руселина Ницолова – редовен участник в типологичните проекти под ръководството на Виктор Храковски, публикувани във вид на тематични сборници за типологията на таксиса, евиденциалността, за условните и отстъпителните конструкции². Българският език е представен съответно и в обобщаващите студии на В. С. Хра-

¹ Вж. напр. Асенова 2002; Ницолова 2008.

² Ницолова 1998; 2004; 2007; 2009.

ковски в същите издания³. Излизането на англоезичната версия на „Българска граматика. Морфология“ (2008/2013) – „Bulgarian grammar“ от Р. Ницолова⁴ със сигурност ще подпомогне по-нататъшния езиковедски интерес към българския език.

Нататък ще се спрем върху изследванията от последното десетилетие на редица руски лингвисти, предимно специалисти по типология и обща граматика⁵.

I. Морфология и морфосинтаксис

В известната книга на В. А. Плунгян „Введение в грамматическую семантику“ (2011), както всъщност и в «Общая морфология» (2003), българският език е представен с редица теми, повечето от които като че ли са обичаен обект на лингвистичните изследвания, свързани с българския език: задпоставена членна форма, евиденциалност, залог и др. Трябва обаче да се има предвид, че съвременната типологична и граматична наука е наука не толкова за образуване на формите, колкото за семантичните възможности на тези форми и проучване на взаимодействията на значенията им (вж. и съответното подзаглавие «Грамматические значения и грамматические системы языков мира» на споменатата книга на Плунгян). Така например българският евиденциално-адмиративен комплекс е представен в концепцията на Плунгян като притежаващ модализиран характер (термин, който възприема и Руселина Ницолова в своята Морфология от 2008 г.). Таксисната система на българския език се характеризира като комбинирана («комбинированная модель выражения таксиса»⁶), чиято особеност е, че в глаголните форми същевременно се изразяват грамемите както на относителните, така и на абсолютните времена. В раздела за залоговите отношения българските конструкции от типа *Тук не се пуши* се дават като пример за субектния имперсонал, който представлява разновидност на „интерпретираща актантна деривация“ и изразява неопределеността на субектния актант.⁷

Българският език се появява и при темата за падежната система на местоименията във връзка с обсъждането на въпроса за принципното отличие на падежната система при местоименията от тази при съществителните – отличие, което демонстрират различни езици по света. Върху примери от български и

³ Храковский 1998; 2004.

⁴ Nicolova 2017.

⁵ Анализът се извършва в рамките на проекта 17-04-00444-ОГН. Изказвам благодарност на РФФИ за подкрепата.

⁶ Плунгян 2011: 367.

⁷ Плунгян 2011: 293–294.

английски език е посочено, че като правило редуцираните падежни системи на местоименията са устойчиви във времето (имат способността да запазват дълго време 2–3 падежа) за разлика от редуцираната падежна система на съществителните, която обикновено във всички езици е кратковременна.

Българският език става обект на изследване и в работите на редица ученици на Плунигян⁸.

II. СИНТАКТИЧНА ТИПОЛОГИЯ

Другата област, в която като най-важен лингвистичен материал служат данните от българския език, е синтактичната типология. В рамките на това направление интерес представляват изследвания, посветени на клитиките. Интересът към изучаването на клитиките в южнославянските езици е извънредно голям и представен със стотици публикации⁹. През последните години и в руската лингвистика се появяват обобщаващи концептуални изследвания, които разглеждат морфологичния статус и историята на славянските клитики¹⁰.

В изследванията на московския типолог А. В. Циммерлинг данните от българския език се анализират в нова теоретична светлина и на широк типологичен фон¹¹. Това важи най-вече за книгата му за славянския словоред (2013) с типологична насоченост на анализа. На интерпретацията на българските данни са посветени многобройни пасажии в неговия труд.

Основните му изводи относно българския словоред на изреченията с клитики може да бъде обобщен тук съвсем накратко по следния начин:

1. В разработената от Циммерлинг типология на езиците, с оглед на лингвистичните данни от най-различни типологични ареали, българският език влиза в така наречената група езици с „разширени“ вакернагелови правила (в класификацията на автора такива системи се наричат W+-системи – на фона на W-системи, т.е. системи със запазени „вакернагелови“ клитики).

От гледна точка на промените на общославянското (праславянското) състояние развитието на системата от клитики на славянските езици изглежда по следния начин: в част от езиците се наблюдава консервация на изходното състояние; в българския език клитичната система се подчинява само на част от вакернагелевите правила, като има и ограничения от страна на приглаголната

⁸ Вж. напр. Летучий 2006, Сичинава 2013, Козлов 2014.

⁹ Вж., напр. Black, Motaranyane 1997; Riemsdijk 1999.

¹⁰ Николаева 2008; Циммерлинг 2012, 2013.

¹¹ Zimmerling 2006; Kosta, Zimmerling 2013; Циммерлинг 2012; 2013; Zimmerling 2015.

позиция (Verb-Adjacent clitics). При това върху това деление се наслажда действието на още няколко параметра (правилата за началната съставляваща, правилата за въздействие на различни типове бариери и др.), в резултат на което в българския език редът на клитиките се определя от комбинацията на няколко фактора.

2. Разработен е списък от синтактични условия, определящи мястото на клитичната верига в изречението, включително и набор от така наречените граматикализирани комуникативни бариери (задължителни и селективни), след които отброяването на позицията на клитиките започва наново. По такъв начин с помощта на синтактични термини може да бъде описано такова преместване на клитиките, включително в българския език, което по-рано се опитваха да обяснят с фонетични или комуникативни причини.

3. Предложена е нова трактовка на българското явление, което представлява изключително дискуссионен въпрос сред западните изследователи на клитиките – т.н. „инверсия на българското *ли*“, т.е. случаите, когато *ли* сменя мястото си независимо от това, че винаги е енклитична (*Даваш ли ми го? – Не ми ли го даваш?*). В концепцията на Циммерлинг инверсията на *ли* е резултат от действието на граматикализирани селективни бариери, като в дадения случай такава бариера е отрицанието *не*.

Сътрудничеството на автора на настоящата статия с групата типолози, начело с Циммерлинг, намери израз в публикуването на обща колективна монография «Архитектура клаузы в параметрических моделях» (2016), в която е представен и българският език в три глави, включително едната заедно с доц. Галина Петрова от Бургаския университет „Проф. д-р Асен Златаров“¹². В частност, в посочената съвместна глава върху материал от българския език се потвърждава и се развива едно важно типологично положение, че редът на клитиките е обусловен от времевата последователност на присъединяването им към клитичната верига (от по-древни клитики, способни на клъстеризация, към по-млади). Това правило беше предложено от Андрей Зализняк¹³ и после допълнено от Циммерлинг¹⁴ с идеята, че присъединяването на по-късните компоненти става не към един финален край на клитичната верига, но към група морфологично еднообразни енклитики (напр. по-новите частици се присъединяват към по-старите, но не към блока на местоименията). Това правило се отнася и до бъл-

¹² Вж. Иванова 2016а; Иванова 2016б; Петрова, Иванова 2016.

¹³ Зализняк 2008.

¹⁴ Циммерлинг 2013: 140–145, 469–471; Kosta, Zimmerling 2013.

гарските частици, които по своя произход са местоимения като *dativus ethicus* (*ми, ти*), както и модалната¹⁵ частица *си*¹⁶.

III. СИНТАКТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

Обзора на специализирани синтактични изследвания, посветени на българския език, ще започна с обемното монографично изследване „Синтактичната система на българския език на фона на руския“ (2015), където взе участие и професор Алла Градинарова от Софийския университет. Създаването на тази книга се предхожда от редица други публикации¹⁷.

Концепцията на книгата поддържа становището на съвременната наука, че изречението трябва да се описва като многоаспектна единица, чийто строеж и значение се формират от елементи като минимум от три основни плана: структурен, семантичен и комуникативен. Затова освен на задължителния структурно-семантичен аспект е отделено значително внимание и на комуникативни и семантични характеристики на изречението, при това всички аспекти по възможност са представени във взаимодействие. Обърнато е внимание и върху такива въпроси като референциалните аспекти на семантиката на изречението и отражението на референцията в членната маркираност на именните групи и във връзка с глаголните категории.

Годините 2008–2009 бяха ползотворни за научната дисертационна лингвистика в Катедрата по славянски филологии на Санктпетербургския държавен университет. Дисертационният труд на Марина Ступкина «Парцелляция в современном болгарском языке (на материале художественной прозы)» (2008) изследва явлението, което обикновено в българската лингвистична литература се нарича „по-силно обособяване“. То всъщност е добре проучено и от български лингвисти – като се започне още от Иван Хаджов, който пръв описва т.нар. от него самия „забързана точка“, до подробните студии на Елена Георгиева, Живко Бояджиев и други. Обаче дисертантката не само анализира структурно-синтактичните особености на парцелацията, като изрично я отделя от сходните явления обособяване и присъединяване, но и я разглежда като елемент на експресивен синтаксис, на актуализиращия тип проза.

Алина Маслова в докторското си изследване «Коммуникативно-семантическая категория побудительности и ее реализация в славянских языках (на ма-

¹⁵ Вж. Петрова 2008.

¹⁶ Петрова, Иванова 2016; Иванова, Петрова 2017.

¹⁷ Вж. напр. Иванова 2009, Градинарова 2010; Градинарова 2017.

териале сербского и болгарского языков в сопоставлении с русским)» (2009) обосновава съществуването на комуникативно-семантичната категория подбудителност и открива типологична езикова специфика в реализацията на тази категория в родствените езици български, сръбски и руски.

В изследването на Надежда Ершова «Система противительных союзов в болгарском языке (в диахроническом и синхроническом аспектах)» (2009) се описва системата на противопоставителните съюзи в българския език, взети както в синхронен, така и в диахронен аспект. Целта на дисертационния труд е да се проследи процесът на изграждане на системата на противопоставителните съюзи и да се покаже динамиката на развитието им от семантично и стилистично гледище. Въз основа на статистическите данни е показано как се е променял съставът на противопоставителните съюзи и изразяваното чрез тях семантично отношение от старобългарския език до съвременното му състояние. Представени са и диалектните данни.

Наталия Прасолова посвети своята кандидатска дисертация „Биноминативные предложения в болгарском языке“ (2009) на конструкциите с две именни групи като главни части на изречението. В тази работа е отразено характерното за съвременната руска лингвистика преместване на фокуса на синтактичните изследвания към семантичния анализ на изречението и отражението на семантичните различия в структурата на изречението. Биноминативното изречение в българския език има обща форма, но различно семантично съдържание. Някои от основните задачи на това изследване са установяване на маркерите, които бележат разлика в значението на изоморфната структура и отражението на тази разлика в граматичните характеристики на всеки семантичен тип биноминативно изречение. Преди всичко това са артиклевите показатели, особеностите на поведението на свързващия глагол, граматичните му форми, които проявяват предпочитание към един или друг семантичен тип изречение, както и стиловите и жанровите особености на биноминативните изречения.

В кандидатското си изследване «Референциальный аспект функционирования имени собственного (в болгарском, русском и итальянском языках)» (2013) Виктория Лазарева, сега преподавателка в Италия, си поставя за цел да опише от гледна точка на теорията за референцията синтаксиса на собствените имена в три разноструктурни езика – руски, български и италиански, като основен обект на изследването е българският. Тази работа представя богат материал и интересни изводи относно употребата на определителен и неопределителен член в българския и италианския език при имената на хора – като отчитаме, че артиклевите системи в тези два езика не са идентични. Показана е ролята на най-различни лексикални, дейктични и други актуализатори в изречението, които подпомагат правилното референциално разбиране на дадено собствено

име. Основно внимание се отделя на най-сложните синтактични контексти, в които името разкрива различни страни на своя референциален потенциал. Преработено и допълнено, изследването по тази тема стана основа на нейната монография¹⁸.

Последната дисертация по българистика «Сложные предложения с придаточными цели и причины в болгарском языке (на фоне русского языка)» от Анастасия Мосинец е защитена през април 2018 г. и е посветена на уж добре изследвани изречения с причинно и целево значение в българския и руския език. Обаче дисертантката прилага за анализа нови методи и подходи на съвременната лингвистика, което ѝ позволява да открие както спецификата на българските и руските съюзи, така и пресичанията между причинното и целевото значение в редица български конструкции.

За по-задълбоченото проучване на граматичните системи на българския и руския език както в синхронен, така и в диахронен план със сигурност ще допринесе и наскоро одобреният международен проект „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в сопоставителен план: корпусен анализ и формални граматиките“, поддържан от Фонд „Научни изследвания“ (България) и Руския фонд за фундаментални изследвания (Русия).

Сигурна съм, че всички тези изследвания допринасят за по-дълбокото присъствие в руските типологически изследвания на българския език – несъмнено един от най-интересните европейски езици, което всъщност съвременната лингвистика вече добре осъзнава.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Асенова 2002: Асенова, П. Балканско езикознание. София, 2002.
- Градинарова 2010: Градинарова, А. А. Фрагменты болгарско-русского сопоставительного синтаксиса. Учебное пособие для студентов-русистов старших курсов болгарских вузов. София, 2010.
- Градинарова 2017: Градинарова, А. А. Очерки по сопоставительному синтаксису болгарского и русского языков. София, 2017.
- Зализняк 2008: Зализняк, А. А. Древнерусские энклитики. Москва, 2008.
- Иванова 2009: Иванова, Е. Ю. Сопоставительная болгарско-русская грамматика. Т. 2: Синтаксис. София, 2009.
- Иванова 2016а: Иванова, Е. Ю. Безличные предложения с обязательным местоименным выражением экспериенцера в болгарском языке. – В: А.В. Циммерлинг, Е.А. Лютикова (ред.). Архитектура клаузы в параметрических моделях: синтаксис, информационная структура, порядок слов. Москва, 2016, 332–368.

¹⁸ Лазарева 2017.

- Иванова 2016б: Иванова, Е. Ю. Болгарские клитики. – В: А.В. Циммерлинг, Е.А. Лютикова (ред.). Архитектура клаузы ..., 292–324.
- Иванова, Градинарова 2015: Иванова, Е. Ю., Градинарова, А. А. Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского. Москва, 2015.
- Иванова, Петрова 2017: Иванова, Е. Ю., Петрова, Г. М. Болгарские возвратные клитики *се* и *си*: омонимия, полисемия, синтаксис. – Вопросы языкознания, 2017, № 1, 74–104.
- Козлов 2014: Козлов, А. А. К грамматической семантике старославянских конструкций *хотѣти* / *имѣти* с инфинитивом. – Русский язык в научном освещении 27, 2014, № 1, 122–149.
- Лазарева 2017: Лазарева, В. А. Имя собственное: проблемы референции. Москва, 2017.
- Летучий 2006: Летучий, А. Б. Типология лабильных глаголов: семантические и морфосинтаксические аспекты. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 2006.
- Николаева 2008: Николаева, Т. М. Непарадигматическая лингвистика (История «блуждающих частиц»). Москва, 2008.
- Ницолова 1998: Ницолова, Р. Условные конструкции в болгарском языке. – В: Храковский В. С. (отв. ред.). Типология условных конструкций. Санкт-Петербург, 1998, 129–161.
- Ницолова 2004: Ницолова, Р. Уступительные конструкции в болгарском языке. – В: Храковский В. С. (отв. ред.). Типология уступительных конструкций. Санкт-Петербург, 2004, 95–136.
- Ницолова 2007: Ницолова, Р. Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. – В: Храковский В. С. (отв. ред.). Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Сборник статей памяти Натальи Андреевны Козинцевой. Санкт-Петербург, 2007, 105–195.
- Ницолова 2008: Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София, 2008.
- Ницолова 2009: Ницолова, Р. Таксис в болгарском языке. – В: Храковский В. С. (отв. ред.). Типология таксисных конструкций. Москва, 2009, 117–160.
- Петрова 2008: Петрова, Г. М. Функции на клитиките *се* и *си* в съвременния български език. Бургас, 2008.
- Плунгян 2003: Плунгян, В. А. Общая морфология: введение в проблематику. 2-е изд. Москва, 2003.
- Плунгян 2011: Плунгян, В. А. Введение в грамматическую семантику. Москва, 2011.
- Сичинава 2013: Сичинава, Д. В. Типология плюсквамперфекта. Славянский плюсквамперфект. Москва, 2013.
- Храковский 1998: Храковский, В. С. Теоретический анализ условных конструкций (Семантика, исчисление, типология). – В: Храковский В. С. (отв. ред.). Типология условных конструкций. Санкт-Петербург, 1998, 7–96.
- Храковский 2004: Храковский, В. С. Уступительные конструкции: семантика, синтаксис, типология. – В: Храковский В. С. (отв. ред.). Типология уступительных конструкций. Санкт-Петербург, 2004, 9–91.

- Циммерлинг 2012: Циммерлинг, А. В. Системы порядка слов в славянских языках. – Вопросы языкознания, 2012, № 5, 3–37.
- Циммерлинг 2013: Циммерлинг, А. В. Системы порядка слов славянских языков в типологическом аспекте. Москва, 2013.
- Black, Motapanyane 1997: Black J., Motapanyane V. (Eds.) Clitics, pronouns and movement. Amsterdam-Philadelphia, 1997.
- Kosta, Zimmerling 2013: Kosta, P., Zimmerling, A. Slavic clitic systems in a typological perspective. – In: Schürcks L., Etxeberria U., Giannakidou A., Kosta P. (eds.). The structure of NP and beyond (Studies in generative grammar). Berlin – London, 2013, 441–490.
- Nicolova 2017: Nicolova, R. Bulgarian grammar. Berlin, 2017.
- Riemsdijk 1999: Riemsdijk, H. (Ed.) Clitics in the languages of Europe. Berlin-New York, 1999.
- Zimmerling 2006: Zimmerling, A. Encoding Strategies in Word Order: the Evidence of Slavic Languages. – In: The 1st meeting of the Slavic Linguistic Society, 8–10 September 2006. Bloomington, 2006.
- Zimmerling 2015: Zimmerling, A. 1P orders in 2P languages. – In: Е.А. Лютикова, А.В. Циммерлинг, М.Б. Коношенко (ред.). Материалы международной конференции «Типология морфосинтаксических параметров 2015». Вып. 2. Москва, 2015, 459–483.

THE BULGARIAN LANGUAGE IN THE RUSSIAN LINGUISTICS OF THE 21ST CENTURY: STUDIES IN TYPOLOGY AND SYNTAX

Elena Yu. Ivanova (Sankt Peterburg)

The Bulgarian language, with its outstandingly rich grammatical structure and remarkable syntactic features, is of great interest for typology. The paper presents main directions of research in Bulgarian conducted by Russian linguists specialising in typology and syntax since 2000 up to now: 1) inquiries in the field of morphology and morphosyntax, in particular review of the data from Bulgarian contrasted against a typologically relevant back ground (V. A. Plungian and others), as well as joint work of R. Nicolova with the St. Petersburg Typology Group; 2) syntactic typological studies of Bulgarian in the works of A. Zimmerling (typology of Slavic languages, possessive clitics, word order in sentences with clitics); 3) research work in the field of contrastive Russian-Bulgarian syntax (E. Yu. Ivanova, A. A. Gradinarova and others). The paper also reviews dissertations in Bulgarian syntax defended at St. Petersburg State University during 2003–2017.

Проф. А.Ф.Н. Елена Иванова
Санкт-Петербургский
государственный университет
Санкт-Петербург, Россия

Prof. Elena Yu. Ivanova, DSc.
St. Petersburg State University
St. Petersburg, Russia
e.y.ivanova@spbu.ru